

"מכאן ואילך": ניסיון רדיקלי להחליף את העברית הישראלית ב"עברית עולמית"

גיליונו השני של כתב העת "מכאן ואילך" חוגג באופן מעורר מחשבה את העברית של התפוצות. אך לא כל הסיפורים והשירים בו מצליחים להציב אלטרנטיבה לספרות העברית-הישראלית

עמרי הרצוג | 21.11.2017 18:29

הגיליון השני של "מכאן ואילך", כתב עת עברי חדש שנערך בברלין ובפריז, כולל מאמרים, מסות, סיפורים ושירים שנכתבו ברובם מחוץ לגבולות ישראל. אבל כפי שמובהר בפתח הדבר, הוא אינו כתב עת של גולים אלא של "דיאספורה"; הוא מבקש להשיב את השפה העברית אל התפוצות. הוא מחלץ אותה ממיתוס החייאת העברית — מיתוס בעל משקל באידיאולוגיה הציונית, הממקם את השפה באתר יחיד של שייכות, התפתחות וחיים: בישראל. "מכאן ואילך" מחזיר אותה אל דובריה העולמיים, גם אם כוונתו בעיקר לאירופה ולארצות הברית. הגיליון חוגג את העברית שבתפוצות ושואב השראה מכתבי העת העבריים שפורסמו באירופה בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20. אבל הוא גם ממפה את מערכת היחסים שבין יהדות ובין מקום, ובעיקר המקום הלאומי. עמדתו מתנגדת לנטייה הישראלית להגדיר את היהדות במושגים של לאום ישראלי, שמי שאינו שותף לו (טריטוריאלי או זהותית) הוא "יורד" או מי שעתידי "לעלות", כלומר — מצוי בזיקה של עתיד או עבר למרחב הלאומי. ואם אין ליהודי עניין במרחב הזה, הזדהות איתו או כמיהה אליו, כמו חלק גדול מיהודי ארצות הברית, הוא נחשב למתבולל או למי שעתידי להתבולל — ולפיכך אין למנותו או להתחשב בדעתו. יש להודות כי ההכשרה התרבותית של ישראלים, שעל פיה מדינת ישראל היא מקלט יחיד ליהודים ולשפה העברית, מרתקת. מקלט הוא מרחב בטוח ומבודד — מקום שבו אפשר לשהות עד יעבור זעם, עד שתחלוף הסכנה. אבל המקלט הישראלי אינו מקום בטוח במיוחד, כידוע; לא לתושביו, לא לשפתם ואפילו לא לערכי היהדות. כל עוד המקלט שבה להושיעם נעול מבפנים, הם לכודים בתוכו באופן מסוכן. הנחת יסוד לאומית נוספת עומדת למבחן של "מכאן ואילך". זו הנחת הרציפות המדומיינת של הלאום ושל השפה העברית, שמתקיימת עד תקופת השופטים ומשם ממשיכה בזינוק אקרובטי אל ראשית הציונות. הנחה זו רושמת את 2,000 שנות הגלות כהערת שוליים בהיסטוריה היהודית: תקלה, טעות שרירותית ולא טבעית, פער זמנים שיש למחוק ככל האפשר מהתודעה הלאומית. ההנחה הזאת הכרחית כדי להצדיק את זכאותו ההיסטורית והמיתולוגית של העם היהודי למקום, לארץ ישראל. הרצף מוביל — בקצה האוטופי שלו — אל גאולה לאומית או רוחנית, והזמן הישראלי מתנהל ומתקדם לקראתה. תרבות התפוצות מאיימת כמובן על התנועה הליניארית הזאת. בפתח הדבר טל חבר-חיבובסקי — עורך כתב העת ומנהל "ספריית מָדָם" בפריז, המרכז הגדול לספרות היידיש — מציג חלופה לתפישת הזמן הלאומי-הישראלי. המצב של הפזורה, הוא כותב, "אינו מתקיים בתוך רצף, אלא דווקא בשיבושי הדרכים", כלומר — בצירי זמן מקבילים, מצטלבים או מנוגדים. לכן העברית העולמית, להבדיל מהעברית הישראלית, מכילה בתוכה "את כל שכבות העברית בכל המקומות ובכל הזמנים". היא אינה מתקיימת ברפובליקה ספרותית ששואפת לריבונות, אלא בעיר מטפורית — "קריית ספר"; עיר טקסטואלית עברית השוכנת לצד ערים אחרות ומקיימת עמן יחסים של סחר חליפין ושל המרת מסורות. העמדה של "מכאן ואילך", כפי שנובע גם משמו של כתב העת, מבקשת לכוון אלטרנטיבה לספרות העברית הלאומית; להשיב עטרה ליושנה, רק בכיוון המנוגד

למשמעותו הבלדנית של המושג בתרבות הישראלית. אחת המסות בכתב העת נכתבה על ידי ש. י. אברמוביץ', הוא מנדלי מוכר ספרים, המוכר בכינויו "הסבא של הספרות העברית". הוא פירסם אותה בהמשכים בכתב העת "המליץ" ב-1878. "עניינים מסוכסכים רבים בחיי עמנו ופרעות עצומות במעמדו המדיני והמוסרי נובעים מהפרזת אהבה לאומית אצל הרבה מיושבי הארץ בכלל ואצל הרבה מבני עמנו בפרט", הוא כתב. "על אלה המפריזים על מידת אהבה זו והמשגים את העם, עליהם לתת הדין, כי בשבילם האמת נעדרת ונכוחה לא תוכל לבוא". מנדלי הוסיף שאהבה לאומית מופרזת נובעת מאהבה עצמית מופרזת, רגש יהירות של "פאר וגאון". רגש כזה מנוגד למוסר היהודי, משום ש"רוח ה' אינה סובלת יהירות זרה ונטייה למידת ההפרזה, והיהירות היא הרי רוח שקר באומה ומטעה אותה מדרך השכל ודבר-אמת וענווה-צדק". על הדברים הללו היה בוודאי מוקע כיום בישראל כבוגד מוחלט. בשער המאמרים של כתב העת מופיעים קולות נוספים שמתבוננים ממרחק לא-בטוח בפסיכוזת היהירות הישראלית: חנה צוברי כותבת מברלין על המתח המוזר שמתקיים בין אנטי-ישראליות, אנטי-מוסלמיות ואנטישמיות, שבה פועלת גם הפוליטיקה הישראלית בעיוורון יהיר. כידוע, גזענות אנטי-מוסלמית כרוכה מבחינה היסטורית וגם רעיונית באנטישמיות. צוברי כותבת כי בהקשר האירופי (ובעיקר הגרמני), הגזענות האנטי-מוסלמית מטשטשת את מקורותיה האנטישמיים באמצעות תפישת היהודים כ"אחרים טובים" והשקעה בזכויותיהם. אבל הפיצול הטקטי בין "האחר הרע" (המוסלמי) ובין "האחר הטוב" (היהודי) עלול להיות רק תחנת מעבר זמנית, שבסופה יתאחדו האחרים לאויב אחד. צוברי שואלת אם בעבור היהודי "קיימת אפשרות לדבר ולפעול מבלי להיות מנוכס כ'אחר הטוב' ובכך לספק להגמוניה את אחד מנכסי הלגיטימציה היסודיים שלה?" "מכאן ואילך" נושא לפיכך אופי של מניפסט עכשווי. הוא טוען בזכות "העברית העולמית" ובזכות הזהות היהודית-אוניברסלית שהיא מחייבת (אך בלי לשלול את ישראל כמקום שבו זהות כזאת יכולה להתקיים). כתב העת עושה זאת, כדרכם של מניפסטים, בשילוב של תקיפות והתנצחות. בולטת בו המסה המפויסת של מוסטפא חוסיין, שכותב בפשטות בהירה, לא פולמוסית ואפילו נאיבית על הסיבה שהוא — ערבי מוסלמי — לומד וכותב עברית, ובכך נחשד כסוכן כפול: "כשכותב אני בעברית, אני תובע לא את העברית הישראלית, אלא עברית כשפה שבתוכה טמונים המון דמיונות עם ערבית כשפה, וכתרבות שניזונה גם מהתרבות הערבית-מוסלמית". הוא מעמיד את עצמו, למרבה השערוריה, כשותף טבעי וברור מאליו לקריית הספר העברית. מבחנו העיקרי של כתב העת נטוע בשערים שעוסקים בפרוזה ובשירה. האם הספרות שמופיעה בהם מאפשרת חלופה לספרות הישראלית, שלכודה בין לאומיות יהירה ובין מעמדה כ"אחר טוב", כלומר — בכתיבה שמיועדת לתרגום ומטשטשת את מקורותיה ההיסטוריים והלשוניים? בסיפורים הקצרים (אך הרבה פחות בשירה שמופיעה בגיליון) יש ניסיון ליצור "כתיבה אחרת". חלק מהכותבים מתרגלים כתיבה עברית ארכאית או משובשת; חלקם מתכרבלים בעמדה של ניכור ושל זרות ברוח היהודי הנווד. יש כאלו סיפורים טובים של דורית קידר ותומר גרדי, ובולט סיפורה המעולה של עינת בדי, "ניסוי על ציפור במשאבת אוויר". בדי כותבת על משפחה שמגיעה לאתר תיירותי נטול-שם, ובשל צירוף נסיבות יוצא דופן מצליחה להיכנס אליו ללא דרכונים. הסיפור משלב היטב בין דינמיקה משפחתית מעוררת ובין הצורך להצהיר על זהות. ללא חותמת מעבר או עדות ביורוקרטית על שייכות לאומית, המשפחה אינה נמצאת היכן שהיא נמצאת; הרשויות אינן יכולות להכיר בה או במיקום שלה. הסיפור הזה מצוי מחוץ לבית, גם בעברית שלו וגם באתר שבו הוא מתרחש, והוא מיטיב לתאר את הבוגדנות ואת השחרור שנטועים באי-השכיחות. מהעבר השני, מוריס אולנדר, ברישום מילולי יפהפה שכותרתו "שבת ככל האחרות", מספר על תפילות השבת כמענה לתחושת האין-מקום הזאת: הצליל של מלות התפילה יוצר בית, מחסה נטול מקום, שנמסר מדור לדור ומוקם בכל פעם מחדש מכוח המלים. בפתיחת הקובץ מתייחס העורך לרשימת ביקורת על הגיליון הראשון, שפורסמה במוסף "ספרים" לפני כשנה. מתן חרמוני כתב אז שהאתגר המרכזי של כתב העת הוא ההמשכיות שלו. הנה יצא לאור גיליון שני ובסופו מופיע קול קורא למאמרים, סיפורים ושירים לקראת השלישי. האתגר כעת הוא מעט אחר: הרציונל של כתב העת כבר הובהר; כעת יש לגבות אותו

ביצירות ספרות שהולמות אותו ואת עמדתו ביחס לעברית עולמית וביחס לזהות נטולת הטריטוריה של דובריה. זו אינה מלאכה פשוטה, משום שעליה להשתחרר מהנחות היסוד של הכתיבה הישראלית ולהתריס נגדן. אבל הגיליון הרדיקלי, המטריד ומעורר המחשבה הזה מציע שזו מלאכה מהותית ואפילו הכרחית: העברית יקרה מכדי שנניח אותה כעת בסל לאומי יחיד.

הגיליון השני של "מכאן ואילך", כתב עת עברי חדש שנערך בברלין ובפריז, כולל מאמרים, מסות, סיפורים ושירים שנכתבו ברובם מחוץ לגבולות ישראל. אבל כפי שמובהר בפתח הדבר, הוא אינו כתב עת של גולים אלא של "דיאספורה"; הוא מבקש להשיב את השפה העברית אל התפוצות. הוא מחלץ אותה ממיתוס החייאת העברית — מיתוס בעל משקל באידיאולוגיה הציונית, הממקם את השפה באתר יחיד של שייכות, התפתחות וחיים: בישראל. "מכאן ואילך" מחזיר אותה אל דובריה העולמיים, גם אם כוונתו בעיקר לאירופה ולארצות הברית.

הגיליון חוגג את העברית שבתפוצות ושואב השראה מכתבי העת העבריים שפורסמו באירופה בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20. אבל הוא גם ממפה את מערכת היחסים שבין יהדות ובין מקום, ובעיקר המקום הלאומי. עמדתו מתנגדת לנטייה הישראלית להגדיר את היהדות במושגים של לאום ישראלי, שמי שאינו שותף לו (טריטוריאלי או זהותית) הוא "יורד" או מי שעתידי "לעלות", כלומר — מצוי בזיקה של עתיד או עבר למרחב הלאומי. ואם אין ליהודי עניין במרחב הזה, הזדהות איתו או כמיהה אליו, כמו חלק גדול מיהודי ארצות הברית, הוא נחשב למתבולל או למי שעתידי להתבולל — ולפיכך אין למנותו או להתחשב בדעתו.

יש להודות כי ההכשרה התרבותית של ישראלים, שעל פיה מדינת ישראל היא מקלט יחיד ליהודים ולשפה העברית, מרתקת. מקלט הוא מרחב בטוח ומבודד — מקום שבו אפשר לשהות עד יעבור זעם, עד שתחלוף הסכנה. אבל המקלט הישראלי אינו מקום בטוח במיוחד, כידוע; לא לתושביו, לא לשפתם ואפילו לא לערכי היהדות. כל עוד המקלט שבא להושיעם נעול מבפנים, הם לכודים בתוכו באופן מסוכן.

הנחת יסוד לאומית נוספת עומדת למבחן של "מכאן ואילך". זו הנחת הרציפות המדומיינת של הלאום ושל השפה העברית, שמתקיימת עד תקופת השופטים ומשם ממשיכה בזינוק אקרובטי אל ראשית הציונות. הנחה זו רושמת את 2,000 שנות הגלות כהערת שוליים בהיסטוריה היהודית: תקלה, טעות שרירותית ולא טבעית, פער זמנים שיש למחוק ככל האפשר מהתודעה הלאומית. ההנחה הזאת הכרחית כדי להצדיק את זכאותו ההיסטורית והמיתולוגית של העם היהודי למקום, לארץ ישראל. הרצף מוביל — בקצה האוטופי שלו — אל גאולה לאומית או רוחנית, והזמן הישראלי מתנהל ומתקדם לקראתה.

תרבות התפוצות מאיימת כמובן על התנועה הליניארית הזאת. בפתח הדבר טל חבר־חיבובסקי — עורך כתב העת ומנהל "ספריית מֶדֶם" בפריז, המרכז הגדול לספרות היידיש — מציג חלופה לתפישת הזמן הלאומי־ישראלי. המצב של הפזורה, הוא כותב, "אינו מתקיים בתוך רצף, אלא דווקא בשיבושי הדרכים", כלומר — בצירי זמן מקבילים, מצטלבים או מנוגדים. לכן העברית העולמית, להבדיל מהעברית הישראלית, מכילה בתוכה "את כל שכבות העברית בכל המקומות ובכל הזמנים". היא אינה מתקיימת ברפובליקה ספרותית ששואפת לריבונות, אלא בעיר מטפורית — "קריית ספר"; עיר טקסטואלית עברית השוכנת לצד ערים אחרות ומקיימת עמן יחסים של סחר חליפין ושל המרת מסורות.

העמדה של "מכאן ואילך", כפי שנובע גם משמו של כתב העת, מבקשת לכונן אלטרנטיבה לספרות העברית הלאומית; להשיב עטרה ליושנה, רק בכיוון המנוגד למשמעותו הבדלנית של המושג בתרבות

הישראלית. אחת המסות בכתב העת נכתבה על ידי ש. י. אברמוביץ', הוא מנדלי מוכר ספרים, המוכר בכינויו "הסבא של הספרות העברית". הוא פירסם אותה בהמשכים בכתב העת "המליץ" ב-1878. "עניינים מסוכסכים רבים בחיי עמנו ופרעות עצומות במעמדו המדיני והמוסרי נובעים מהפרזת אהבה לאומית אצל הרבה מיושבי הארץ בכלל ואצל הרבה מבני עמנו בפרט", הוא כתב. "על אלה המפריזים על מידת אהבה זו והמשגים את העם, עליהם לתת הדין, כי בשבילם האמת נעדרת ונכוחה לא תוכל לבוא". מנדלי הוסיף שאהבה לאומית מופרזת נובעת מאהבה עצמית מופרזת, רגש יהירות של "פאר וגאון". רגש כזה מנוגד למוסר היהודי, משום ש"רוח ה' אינה סובלת יהירות זרה ונטייה למידת ההפרזה, והיהירות היא הרי רוח שקר באומה ומטעה אותה מדרך השכל ודבר-אמת וענווה-צדק". על הדברים הללו היה בוודאי מוקע כיום בישראל כבוגד מוחלט.

בשער המאמרים של כתב העת מופיעים קולות נוספים שמתבוננים ממרחק לא-בטוח בפסיכוזת היהירות הישראלית: חנה צוברי כותבת מברלין על המתח המוזר שמתקיים בין אנטי-ישראליות, אנטי-מוסלמיות ואנטישמיות, שבה פועלת גם הפוליטיקה הישראלית בעיוורון יהיר. כידוע, גזענות אנטי-מוסלמית כרוכה מבחינה היסטורית וגם רעיונית באנטישמיות. צוברי כותבת כי בהקשר האירופי (ובעיקר הגרמני), הגזענות האנטי-מוסלמית מטשטשת את מקורותיה האנטישמיים באמצעות תפישת היהודים כ"אחרים טובים" והשקעה בזכויותיהם. אבל הפיצול הטקטי בין "האחר הרע" (המוסלמי) ובין "האחר הטוב" (היהודי) עלול להיות רק תחנת מעבר זמנית, שבסופה יתאחדו האחרים לאויב אחד. צוברי שואלת אם בעבור היהודי "קיימת אפשרות לדבר ולפעול מבלי להיות מנוכס כ'אחר הטוב' ובכך לספק להגמוניה את אחד מנכסי הלגיטימציה היסודיים שלה?"

"מכאן ואילך" נושא לפיכך אופי של מניפסט עכשווי. הוא טוען בזכות "העברית העולמית" ובזכות הזהות היהודית-אוניברסלית שהיא מחייבת (אך בלי לשלול את ישראל כמקום שבו זהות כזאת יכולה להתקיים). כתב העת עושה זאת, כדרכם של מניפסטים, בשילוב של תקיפות והתנצחות. בולטת בו המסה המפויסת של מוסטפא חוסיין, שכותב בפשטות בהירה, לא פולמוסית ואפילו נאיבית על הסיבה שהוא — ערבי מוסלמי — לומד וכותב עברית, ובכך נחשד כסוכן כפול: "כשכותב אני בעברית, אני תובע לא את העברית הישראלית, אלא עברית כשפה שבתוכה טמונים המון דמיונות עם ערבית כשפה, וכתרבות שניזונה גם מהתרבות הערבית-מוסלמית". הוא מעמיד את עצמו, למרבה השערורייה, כשותף טבעי וברור מאליו לקריית הספר העברית.

מבחנו העיקרי של כתב העת נטוע בשערים שעוסקים בפרוזה ובשירה. האם הספרות שמופיעה בהם מאפשרת חלופה לספרות הישראלית, שלכודה בין לאומיות יהירה ובין מעמדה כ"אחר טוב", כלומר — בכתובה שמיועדת לתרגום ומטשטשת את מקורותיה ההיסטוריים והלשוניים? בסיפורים הקצרים (אך הרבה פחות בשירה שמופיעה בגיליון) יש ניסיון ליצור "כתיבה אחרת". חלק מהכותבים מתרגלים כתיבה עברית ארכאית או משובשת; חלקם מתכרבלים בעמדה של ניכור ושל זרות ברוח היהודי הנודד. יש כאן סיפורים טובים של דורית קידר ו תומר גרדי, ובולט סיפורה המעולה של עינת בדי, "ניסוי על ציפור במשאבת אוויר".

בדי כותבת על משפחה שמגיעה לאתר תיירותי נטול-שם, ובשל צירוף נסיבות יוצא דופן מצליחה להיכנס אליו ללא דרכונים. הסיפור משלב היטב בין דינמיקה משפחתית מעורערת ובין הצורך להצהיר על זהות. ללא חותמת מעבר או עדות ביורוקרטית על שייכות לאומית, המשפחה אינה נמצאת היכן שהיא נמצאת; הרשויות אינן יכולות להכיר בה או במיקום שלה. הסיפור הזה מצוי מחוץ לבית, גם בעברית שלו וגם באתר שבו הוא מתרחש, והוא מיטיב לתאר את הבוגדנות ואת השחרור שנטועים באי-השייכות. מהעבר השני, מוריס אולנדר, ברישום מילולי יפהפה שכותרתו "שבת ככל האחרות",

מספר על תפילות השבת כמענה לתחושת האין־מקום הזאת: הצליל של מלות התפילה יוצר בית, מחסה נטול מקום, שנמסר מדור לדור ומוקם בכל פעם מחדש מכוח המלים.

בפתיחת הקובץ מתייחס העורך לרשימת ביקורת על הגיליון הראשון, שפורסמה במוסף "ספרים" לפני כשנה. מתן חרמוני כתב אז שהאתגר המרכזי של כתב העת הוא ההמשכיות שלו. הנה יצא לאור גיליון שני ובסופו מופיע קול קורא למאמרים, סיפורים ושירים לקראת השלישי. האתגר כעת הוא מעט אחר: הרציונל של כתב העת כבר הובהר; כעת יש לגבות אותו ביצירות ספרות שהולמות אותו ואת עמדתו ביחס לעברית עולמית וביחס לזהות נטולת הטריטוריה של דובריה. זו אינה מלאכה פשוטה, משום שעליה להשתחרר מהנחות היסוד של הכתיבה הישראלית ולהתריס נגדן. אבל הגיליון הרדיקלי, המטריד ומעורר המחשבה הזה מציע שזו מלאכה מהותית ואפילו הכרחית: העברית יקרה מכדי שנניח אותה כעת בסל לאומי יחיד.
